

Moving between Virtual and Real: Rational or Distressed Communication

Ali Entezari^{id}

Associate Professor, Department of Sociology,
Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Abstract

In this article inconveniences between virtual space (VS) and real space (RS) and its probable damages have been theoretically investigated. The main aim is to analyze effects of accustoming to virtual space mechanisms and rules of creation of consciousness and perception has on the relationship and interactions in the real world. Mead's "generalized others", Habermas's "communicational action" and Beck's "risk society" has been reviewed in order to articulate the theoretical basis of the concept of "distressed communication". It seems being drowned in virtual space and creation of virtual consciousness beside accustoming to rules and norms of virtual space has been conducted to some understanding disorders within real space. "Distressed communication" is more realized than "rational communication" in the era of hegemony of social media; the phenomenon that has resulted many damages on individual and group relationships. the problematic in here is just acting within the real on the basis and logic of virtual space. Computational error in sending message and meaningful action, being shocked by others' reactions, expressing far desires as short-run aims are some of conceptual components of "distressed communication". Besides holding contradictive statements, casual relationships, weakness in permanence of expressive identity, harmful and violent language are some of other components.

– Corresponding Author: entezari@atu.ac.ir

How to Cite: Entezari, A. (2024). Moving between Virtual and Real: Rational or Distressed Communication, *Journal of New Media Studies*, 10(39), 1-40. DOI: 10.22054/nms.2024.75274.1605

Accepted: 4/2/2024

Revised: 1/26/2024

Received: 11/14/2023

ISSN: 2538-2209

eISSN: 2476-6550

Extended Abstract:

This article provides a theoretical exploration of the challenges, potential dangers, and implications associated with the intersection between the virtual space (VS) and real space (RS). Specifically, the main objective of the article is to analyze the effects of adjusting to the mechanisms and rules that govern the formation of consciousness and perception within the virtual space, and how these effects influence relationships and interactions in the real world. In order to develop the concept of 'distressed communication', the theories of Mead's 'generalized others', Habermas's 'communicational action', and Beck's 'risk society' have been reviewed. The article argues that immersion in virtual space and the formation of a virtual consciousness, coupled with adjusting to the rules and norms of the virtual space, can lead to communication disorders in the real world. The article highlights the growing prevalence of 'distressed communication' in the era of social media dominance. This phenomenon has caused significant harm to both individual and group relationships. The primary issue lies in the application of virtual space logic and behavior within real-world interactions. Some conceptual components of 'distressed communication' identified in this article include computational error in message transmission, shock upon encountering others' reactions, expressing long-term desires in short-term actions, holding contradictory statements, and experiencing casual relationships. Additionally, weaknesses in holding onto a firm and stable expressive identity, employing harmful and violent language are also highlighted as important components of distressed communication.

The article does not express a pessimistic or optimistic stance towards the virtual space. Instead, the main issue raised in the article relates to the excessive confidence of participants in political unrest events that occurred in Iran towards the end of 2022, despite their actions being perceived as comedic and insincere, with a lack of genuine revolutionary intent. The article suggests that by immersing themselves excessively in the virtual world, particularly in social media and online gaming, individuals have come to accept the logic of the virtual space as applicable in real life. As a result, this has led to a

3 | Moving between Virtual and Real ... ; Entezari

lack of rationality in their actions, and the potential for negative consequences from this transfer of logic between the two spaces necessitates an explanation. Mead's concept of 'generalized others,' particularly the ideas of 'putting oneself in other shoes' and 'definition of situation,' were found to be highly applicable in explaining the main communication issue in the real world. The article suggests that individuals who have immersed themselves excessively in the virtual space, whom we refer to as 'Actors Drowned in Virtual Space' or 'ADVS,' may have improved their communication abilities within the virtual space but have lost the ability to understand appropriate human interaction in the real world.

The tension between the real world (RS) and the virtual space (VS) has created a situation where Habermas' 'theory of action' and specifically 'communicational reason' cannot be effectively applied. This ongoing tension often leads to irrational communication. Despite Habermas's original focus on understanding 'reason' rather than 'communication', it seems that the reason itself is being compromised under these tensions. Consequently, due to the tensions present between the virtual space (VS) and the real world (RS), both Weber's 'instrumental reason' and Habermas's 'communicative reason' seem to be far removed from the current reality of relationships. Within the virtual space, with the governance mechanisms of social media platforms and the presence of groups such as the 'latent armies' (including opposition voices) - some of whom have recently been discredited in Albania - the concept of reason has become more ironic than a matter of philosophical sophistication.

At the edge of this article, the work of Habermas, Giddens, Ulrich Beck, and Zygmunt Bauman, aimed at theorizing globalization and late modernity, has been explored. Their attempt to find refuge through concepts such as 'communicational reason,' 'risk society,' and 'liquid modernity' have proven to be mostly imaginative concepts rather than reflecting the actual events of the real world. The theory and concept of globalization have been recently challenged by the growing recognition of the 'polarization' and 'multipolar world' idea, suggested by Entezari (2010). Some Iranian scholars have strongly resisted these changes, sparking an abundance of articles and books that unveil the

ideological context behind defending modernity (examples: Dugin 2021, Abbas 2022, Amin 2006, Clegg 2009, Deitz et al 2009, Plagemann 2015, Dee 2015, Mitchell et al 2013, Stahl 2018, Woodley 2015, Hiro 2010, The Saker 2015, Singh 2020, Ohanyan & Broeers 2020, Hussain 2016, Diesen 2012, Engel & Ramos 2013, Cimbala 2017, Lesage et al 2016, Silvius 2016, Mori 2020). The concept of 'distressed communication' can be better understood within the theoretical framework of polarization, rather than the concept of 'rational communication.' Polarization theory highlights how communication can become strained, leading to miscommunication and misunderstandings.

Keywords: Rational Communication, Distressed Communication, Habermas, Virtual Space, Real Space, Polarization.

جایابی در فضای مجازی-واقعی: ارتباط عقلانی یا پریشان؟

علی انتظاری * | دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

در این مقاله تداخلات فضای مجازی و فضای واقعی و آسیب‌هایی که ممکن است خو گرفتن در فضای مجازی بر مناسبات اجتماعی در فضای واقعی وارد کند از منظر تکوین ادراک جمعی مورد مذاقه نظری قرار گرفته است. درمجموع به نظر می‌رسد طی فرایندی که در مقاله توضیح داده شده است غرق شدن در فضای مجازی و شکل‌گیری ادراک مجازی در کنار خو گرفتن به قواعد فضای مجازی موجب اختلالات ادراکی کنشگران در فضای واقعی شده است به نحوی که به جای ارتباط عقلانی در دوران حاکمیت رسانه‌های اجتماعی با پدیده‌ای تحت عنوان «ارتباط پریشان» مواجه هستیم. پدیده‌ای که موجب شده است اختلالات عمده‌ای در مناسبات اجتماعی فردی و گروهی انسان‌ها به وجود آورد. خطای محاسباتی در ارسال پیام و کنش معنادار، شوکه شدن در برابر واکنش نسبت به پیام ارسال شده و کنش صورت گرفته، ابراز آرمان‌های دورودراز به عنوان دست‌یافتنی‌های کوتاه‌مدت از جمله اجزای مفهومی ارتباط پریشان تلقی می‌شوند.

کلیدواژه‌ها: ارتباط عقلانی، عقلانیت ارتباطی، ارتباط پریشان، هابرماس، فضای مجازی، فضای واقعی، قطبی شدن.

مقدمه

انسان‌ها در خلأ رفتار نمی‌کنند و تحت تأثیر محیط اطراف خود و تابع قواعدی که حاکم بر محیط است به کنش می‌پردازند. تدریجاً فضای بیرونی به عنوان بستری برای قاعده‌مندی رفتار ما درمی‌آید و مناسبات ما را تحت تأثیر قرار می‌دهد. اگر مدت طولانی در جنگل زندگی کنیم، فریاد کشیدن امری عادی می‌شود و در مناسبات روزمره خود با دیگر انسان‌ها و جانوران آن را به کار می‌گیریم. ولی وقتی در فضای شهری و در محیط آپارتمان زندگی می‌کنیم یاد می‌گیریم که آرام باهم صحبت کنیم که نکند همسایه مجاورمان از طریق دیوار نازک حائل از محتوای صحبت‌های خصوصی ما آگاه شود.

هر فضا و محیطی که بر مناسبات اجتماعی حاکم است به نوبه خود قواعدی را بر مناسبات حاکم می‌کند. یا اگر بخواهیم بهتر تشریح کنیم تکوین قواعد مناسبات اجتماعی در بستر محیطی که در آن قرار دارد صورت می‌پذیرد. این موضوع بحث اصلی نیست بلکه مسئله اصلی این مقاله تنش‌های ناشی از جابجایی در فضاهای اجتماعی است که به آن‌ها خو گرفته‌ایم. هنگامی که به یک فضای اجتماعی انس بگیریم قواعدی که با محیط پیرامون در تعامل است بر رفتار ما حاکم می‌شود و مادامی که در آن محیط بمانیم مشکلی را احساس نمی‌کنیم. حتی حاکمیت محیط و قواعد را نیز احساس نمی‌کنیم؛ زیرا همه آن‌ها را بر اساس عادت و خو گرفتن به محیط انجام می‌دهیم. مسئله زمانی پدیدار می‌شود که به محیط کاملاً متفاوت دیگری جابجا شویم. در این شرایط ممکن است مطالبات و خواسته‌هایی که از فضای قبلی در ما شکل گرفته است تناسبی با محیط پیرامونی جدید نداشته باشد. البته این محیط که از آن تحت عنوان فضا نام می‌بریم اعم است از مناسبات اجتماعی، نمادها؛ اشیاء، وضعیت فیزیکی و غیره.

بسیاری از پژوهشگران به آسیب‌های فضای مجازی پرداخته‌اند این آسیب‌ها بیشتر ناشی از نداشتن آمادگی لازم برای حضور در فضای مجازی است. عبدالهی نژاد و مجلسی (۱۳۹۷) به خشونت‌های کلامی در فضای مجازی پرداخته‌اند. عباسی شوازی و دیگران به رفتارهای پرخطر ناشی از هم‌نشینی افتراقی در فضای مجازی توجه کرده‌اند (۱۳۹۷). بعضی

جایابی در فضای مجازی-واقعی: ارتباط عقلانی یا پریشان؟؛ انتظاری | ۷

از پژوهشگران نیز به جنبه‌های مثبت تأثیر فضای مجازی در فضای واقعی پرداختند نظیر خانیکی و بصیریان جهرمی (۱۳۹۲) که به تعامل سازنده بعضی از رسانه‌های اجتماعی با قدرت و چالش‌های اجتماعی پرداخته‌اند.

با عنایت به اینکه به سبب بهره‌مندی بالای ایرانیان از فضای مجازی و شیب نسبتاً تند افزایش نرخ استفاده از رسانه‌های اجتماعی و بازی‌های رایانه‌ای در میان آن‌ها بیش از گذشته با جایابی میان فضای مجازی و فضای واقعی مواجه هستیم لازم است در این مورد مفهوم‌پردازی‌های لازم صورت پذیرد. در شرایط کنونی پیکربندی جامعه‌ای که در آن زیست می‌کنیم به شدت در حال تطور است و مفاهیم پیشین کفایت لازم را در تبیین تغییرات رفتاری جمعی و فردی نمی‌کند و لازم است در جهت فراملی کردن علوم اجتماعی گام‌های لازم برداشته شود.

مهم‌ترین پرسشی که این مقاله در پی پاسخگویی نظری به آن است عبارت است از اینکه جایابی‌ها میان فضای مجازی و واقعی چه آثاری بر مناسبات افراد خواهد داشت. به عبارت دیگر هنگامی که این جایابی‌ها رخ می‌دهد تا چه اندازه می‌توان از ارتباط عقلانی اطمینان حاصل کرد؟ آیا در اثر خطاهای محاسباتی در مناسبات دچار پریشانی ارتباطی می‌شویم؟

بحث نظری

کاربری اینترنت به نوبه خود موجب شده است تا تدریجاً با فضایی کاملاً متفاوت از فضای واقعی که در آن زندگی می‌کنیم آشنا شویم. فضایی که مختصات خاص خود را دارد و کاملاً متفاوت از فضای واقعی زندگی ماست. برای مثال در محیط واقعی برای خاموش کردن یک لامپ باید از جای خود برخیزیم و مقداری کالری مصرف کنیم، حرکت کنیم و سپس با فشار دادن دکمه‌ای جریان برق را متوقف کنیم. لکن در فضای مجازی این امکان وجود دارد که در همین وضعیت درازکش بریم کتابخانه ملی و از منابع آن استفاده کنیم و برگردیم و کمترین کالری را در این کار بزرگ مصرف نکنیم. مسئله در بازی‌ها و ورزش‌ها بیشتر نمایان می‌شود. در بازی‌های معمولی که بچه‌ها انجام می‌دهند ممکن است

در یک بازی فوتبال بیش از هزار کالری مصرف کنند، مقدار معتابهی تعریق کنند و حتی به دست‌وپای خود و دیگران صدمه وارد کنند لکن در فضای مجازی با زدن روی یکی از کلیدهای صفحه کلید رایانه یا تلفن همراه یک قلعه را منفجر کنند.

اینکه رفتار ما در فضاهای متفاوت نیز متفاوت است بحث اصلی این مقاله نیست مسئله اصلی در اینجا «رفتار متناسب»^۱ است. بشر تمام تلاش خود را می‌کند تا هوشمندانه رفتار کند تا بهتر به نتیجه برسد. به عبارت دیگر همواره بشر در پی رفتار عقلانی است؛ کنشی که به اهداف از پیش تعیین شده دست یابد و ارتباطی که پیام موردنظر را با حداقل تحریف ارسال کند.

مبحث پایه‌ای در اینجا کنش و تفسیر کنش است که از زمان دیلتای^۲ و وبر^۳ تاکنون مطرح شده است و مفهوم تفهم^۴ هم بر اساس آن بنانهاده شده است. بحثی که وبر در مورد علوم اجتماعی و تفاوت آن با علوم طبیعی دارد درواقع به نوعی نقد دیدگاه اثبات‌گرایانه دورکیم است. دورکیم در تلاش برای اثبات هیبت علمی برای جامعه‌شناسی، واقعیت اجتماعی را به مثابه شیء معرفی می‌کند (دورکیم ۱۳۸۸). این اهتمام او که متأثر از نگاه تجربه‌گرایانه وونت^۵ پدر روان‌شناسی تجربی است تلاشی است اثبات‌گرایانه که مبتنی است بر وحدت علم تجربی و حاکمیت یک منطق بر دانش تجربی. بر این اساس دورکیم مجبور است اثبات کند جامعه‌شناسی هم همانند سایر علوم تجربی با موضوعات قابل تجربه تعامل دارد. اگرچه تفاوت‌هایی میان واقعیات اجتماعی و واقعیات طبیعی وجود دارد لکن منطق شناختی آن‌ها یکی است.

ماکس وبر به عنوان یک بازان‌دیش آوانگارد در برابر این تفکر، به پیروی از ویندل‌باند^۶، ریکرت^۷، زیمل^۸ و دیلتای جایگزینی را طرح می‌کند که اساساً منطق

1 appropriate behaviour

2 Wilhelm Dilthey (1833-1911)

3 Max Weber (1864-1920)

4 verstehen

5 Wilhelm Wundt (1832-1920)

6 Wilhelm Windelband (1848-1915)

7 Heinrich Rickert (1863-1936)

8 Georg Simmel (1858 – 1918)

جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی لزوماً منطبق بر منطق علوم طبیعی نیست (وبر ۱۳۸۴: ۲). در جامعه‌شناسی ما با انسان‌های کنشگر سروکار داریم. کنش، رفتار هدفمندی است که واجد معناست. در عالم طبیعی اگر اسید سولفوریک با روی ترکیب می‌شود بر اساس هدف یا معنای خاصی صورت نمی‌پذیرد بنابراین همواره از ترکیب این دو عنصر، عناصر مشخص سولفات روی و هیدروژن ایجاد می‌شوند. لکن در عالم مناسبات اجتماعی هر کنشی معنایی دارد و منطق واحدی بر آن حاکم نیست. از آنجایی که اختیار انسانی هم وارد می‌شود ممکن است هرکسی از هر کنشی معنایی را برداشت کند؛ بنابراین در عالم مناسبات اجتماعی ما با معنا و تفسیر معنا مواجه هستیم. کنشگر از کنش خود معنایی را موردنظر دارد و فرد مقابل در واکنش نسبت به آن معنایی را برداشت می‌کند که لزوماً بر معنای مورد کنشگر اولیه منطبق نیست. دنیای اجتماعی سراسر از معنا و تفسیر است. درواقع راز حیات اجتماعی در همین معنا و تفسیر نهفته است.

معنا و تفسیر در عالم ارتباطات رسانه‌ای هم جایگاهی برای خود دارد. همان‌گونه محسنیان راد (۱۳۶۹: ۵۷-۵۸) در کتاب ارتباط‌شناسی بیان می‌کند معمولاً معنای موردنظر ارسال‌کننده پیام با معنای دریافت‌شده مطابقت ندارد. اگر m را معادل معنای موردنظر ارسال‌کننده پیام در نظر بگیریم و m' را معنای برداشت‌شده یا تفسیر شده همواره m/m' برابر با ۱ نخواهد شد. این موضوع حتی در فضای واقعی هم وجود دارد و اساساً از ظرافت‌های ارتباطی میان انسان‌ها همین نابرابری دو معنای ارسال‌شده و دریافت‌شده است. نکته فوق که در مورد تفاوت معنای دریافتی از پیام موردنظر ارسال‌کننده پیام است در مورد معنای کنش و تفسیر کنش نیز قابل تعمیم است. تفاوت معنا فقط در حیطه ارسال پیام رخ نمی‌دهد بلکه در مناسبات اجتماعی نیز جاری است. به عبارت دیگر انسان‌ها این توانایی را دارند که دیگران و رفتارشان را آن‌گونه که تمایل دارند تفسیر کنند و ظرافت بسیار زیبایی در این توانایی انسان وجود دارد. درواقع چنانچه معنای موردنظر دقیقاً با معنای برداشت‌شده مطابقت می‌کرد، خشونت بسیار زیادی در انتقال معنا و پیام رخ می‌داد. همین که قادر هستیم معنا را قدری تحریف کنیم، آن را از حالت خشک و برهم زننده

مناسبات در می‌آورد. اگرچه در بعضی از موارد این انحراف از معنای اصلی موجبات کدورت و سوء تفاهم‌های ناخواسته را فراهم می‌سازد لکن به نظر می‌رسد در اکثر مناسبات نقش تسهیل‌کننده و روان‌سازی مناسبات^۱ را بر عهده دارد.

جرج هربرت‌مید و دیگری تعمیم‌یافته

جرج هربرت‌مید^۲ دو مفهوم را در تبیین مناسبات اجتماعی در چهارچوب پارادایم کنش متقابل نمادین ارائه کرده است که در اینجا به کار می‌آید. مهم‌ترین مفهوم ارائه‌شده توسطمید «دیگری تعمیم‌یافته»^۳ است که حاوی دو مفهومی است که در این مقاله با آن‌ها سروکار داریم: اول «خود را به‌جای دیگری قرار دادن»^۴ در مناسبات اجتماعی و دیگری رفتار بر اساس «تعریف از موقعیت»^۵ (مید ۱۴۰۰: ۱۶۳-۱۷۲). مفهوم دیگری تعمیم‌یافته به این مضمون اشاره دارد که کودکان در جریان بازی‌ها نقش‌های گوناگون را یاد می‌گیرند. کنشگران یاد می‌گیرند که در هر بازی چه موقعیتی دارند و چگونه باید در برابر نقش‌های دیگران نقش خود را ایفا نمایند. در این موقعیت آن‌ها لازم است بتوانند از منظر دیگران به نقش خود بنگرند تا به در هر موقعیتی متناسب رفتار کنند. مفاهیم به کاررفته مفاهیم پایه‌ای مکتب کنش متقابل نمادین هستند که توسط کولی^۶ و بلومر^۷ در قالب‌های از قبیل «خود آیین‌سان»^۸ مورد استفاده قرار گرفتند (کوزر ۱۳۹۹: ۴۰۹-۴۱۰). این مفاهیم به ما کمک می‌کنند در سطح خرد به کنش متقابل معقول بپردازیم. هرچند بحث «عقلانیت ارتباطی»^۹ هابرماس^{۱۰} بحثی است در ساحت کلان‌تر جامعه و گروه لکن همواره به سبب خاستگاه وبری و فرانکفورتی‌اش در مناسبات خرد هم رد پای قابل توجهی دارد (۱۳۸۴).

1 lubricating

2 Geroge Herbert Mead (1863-1931)

3 generalized other

4 put oneself in someone's shoes

5 definition of situation

6 Charles Horton Cooley (1864-1929)

7 Herbert George Blumer (1900-1987)

8 self looking-glass

9 Communicative rationality

10 Habermas

تعریف از موقعیت به این موضوع اشاره دارد که ما در جریان اجتماعی شدن یاد می‌گیریم و تمرین می‌کنیم که چگونه موقعیت‌های گوناگون را بشناسیم و متناسب با آن‌ها رفتار کنیم. هر موقعیتی حاوی نمادهایی است که منظومه نهادهای موجود در آن موقعیت به ما در درک درست موقعیت و در نتیجه واکنش متناسب نسبت به آن کمک می‌کند. تفاوت نمادها در موقعیت‌های گوناگون بسیار ظریف و نزدیک به هم هستند و چنانچه فرد به درستی اجتماعی نشده باشد و یا تحت تأثیر عواملی دچار اختلال در درک نمادها بشود ممکن است دچار خطای محاسباتی شده و رفتار نامتناسب در موقعیتی خاص از وی سرزند. تعریف از موقعیت یکی از توانایی‌های منحصر به فرد انسان‌هاست که اگرچه از ریشه‌های زیستی انسانی برخوردار است لکن با توجه به قراردادی بودن نمادها در زندگی اجتماعی در اثر یادگیری و اجتماعی شدن کسب می‌شود؛ به عبارت دیگر اگرچه بشر توانایی یادگیری و ارتباط را دارد لکن میزان یادگیری و ارتباط و متعاقب آن رفتار متناسب از انسانی به انسان دیگر تحت تأثیر هوش، یادگیری اجتماعی، تجربیات متنوع و توانای اجتهاد و خلاقیت متفاوت است.

برای مثال وقتی به مجلس ختم یا ترحیم می‌رویم از نمادهایی که در آن موقعیت قرار داده شده می‌فهمیم که اینجا مجلس ختم است و در اثر تعریف درست از موقعیت کنش متناسب نیز انجام می‌دهیم. نمادهای مجلس ختم یا ترحیم عبارت‌اند از اینکه چند نفر حزن‌آلود در کنار در ورودی ایستاده‌اند که منتظرند به آن‌ها تسلیت گفته شود. معمولاً در شبستان یا سالن مساجد برگزار می‌شود. در جلسه قرآن قرائت می‌شود یا مداحی یا سخنرانی مذهبی برقرار است؛ فردی در حال توزیع حزب‌های قرآن کریم برای قرائت در بین حضار است. عکس متوفی معمولاً در بالای مجلس کنار اشیاء دیگری مثل شمع و گل قرار داده شده است و از این قبیل. در این موقعیت ما یاد گرفته‌ایم که به افرادی که در مدخل ورودی سالن یا شبستان ایستاده یا نشسته‌اند تسلیت بگوییم و برای آمرزش متوفی و تسلی بازماندگان دعا کنیم. در گذشته وقتی بزرگ‌ترها وارد مجلس می‌شدند بلند صدا می‌کردند: «فاتحه» که همه برای آمرزش مرحوم فاتحه‌ای قرائت کنند. حال چنانچه فردی

مجلس عزای محرم را با مجلس ترحیم اشتباه بگیرد ممکن است رفتار نامتناسبی از وی سر بزند مثلاً به کسانی احتمالاً در مدخل ورودی به دلیلی به صورت نامنظم ایستاده‌اند تسلیت بگوید و برای آمرزش متوفای احتمالی دعا کند و یا هنگام ورود بلند بگوید فاتحه. اگرچه هیچ کدام فی نفسه غلط نیست لکن ممکن است موجبات خنده عزاداران را فراهم کند.

مسئله‌ای که در اینجا حائز اهمیت است رفتار نامتناسب ناشی از تعریف نادرست از موقعیت است. معمولاً افرادی که به دلایل گوناگون موقعیت‌ها را درست شناسند از این گونه رفتارهای مضحک از آن‌ها سر می‌زند. مید بر این باور است که بازی‌های کودکانه مثل خاله‌بازی‌ها، معلم بازی، دکتر و بیمار و از این قبیل فرد را آماده می‌کند تا بتواند موقعیت‌ها را به موقع بشناسد و متناسب با آن‌ها رفتار کند. خیلی از خلاقیت‌ها هم در اثر همین جابجایی رخ می‌دهد. بچه‌هایی که بازی می‌کنند با این تصور بازی خود را سامان می‌دهند که بتوانند به صورت واقعی آن‌ها را اجرا کنند. برای مثال در بازی کودکانه خاله‌بازی که بچه‌ها به صورت کاملاً جدی نقش‌های خود را به عنوان مهمان و میزبان می‌پذیرند در واقع در حال تمرین برای ایفای همین نقش‌ها در بزرگسالی هستند. همچنین کودکانی که با استفاده از قطعات جورچین برای خود خانه می‌سازد چنین تصور می‌کند که شاید در بزرگسالی هم چنین ساختمانی یا خودرویی را بسازد (Gerber & Götz 2019: 9). این گونه بازی‌ها تمرینی است برای خلاقیت و ابتکار در بزرگسالی. فضای میناتوری بازی‌های کودکانه اگرچه تخیلی است لکن تمرینی است برای تجربه‌های بزرگ‌تر در بزرگسالی.

مفهوم دومی که در چهارچوب «دیگری تعمیم یافته» توسطمید طرح شده است «خود را به جای دیگری قرار دادن» است. مید از اصطلاح آمریکایی «خود را در کفش دیگری قرار دادن»^۱ استفاده می‌کند. منظور از این مفهوم این است که بشر این توانایی منحصر به فرد را دارد که به خود و رفتار خود از منظر دیگران بنگرد. این توانایی به انسان اختصاص دارد و هیچ مخلوق دیگری در عالم از این ویژگی برخوردار نیست. به نظرم این ویژگی یکی از بنیان‌های ارتباط است و از آنجایی که ما توانایی داریم به خود از منظر دیگران بنگریم

1 put oneself in someone's shoes

می‌توانیم در ارتباط با دیگران در فرکانس متناسبی خود را تنظیم نماییم. به عبارت دیگر، ارتباط برقرار کردن اگرچه برای انسان امری پیش‌پاافتاده تلقی می‌شود لکن با توجه به ظرافت‌های بی‌شماری که در آن نهفته است از بسیاری از عجایب عالم شگفت‌انگیزتر است. تصور کنید فردی که به عنوان سخنران در جلسه با حضور بیش از چند صد نفر مخاطب شرکت می‌کند این توانایی را دارد که از منظر دیگران به خود و محتوای صحبت‌هایش بنگرد و بر اساس بازخورد به هنگامی که دریافت می‌کند محتوا و ریتم و حجم سخنان‌ش را تنظیم کند. این توانایی مثل آن است که بگوییم ما این توانایی را داریم که به تعداد آدم‌های مخاطب خود دوربین نصب کنیم و هم‌زمان فیلم‌برداری آن‌ها از خود را تجزیه و تحلیل و متناسب با آن رفتار کنیم؛ واقعاً جا دارد که بگوییم جل‌الخالق و تبارک‌الله احسن‌الخالقین.

این توانایی در انسان اگرچه از زمینه و بستری زیستی برخوردار است لکن همانند سایر توانایی‌ها منعطف است. در بعضی از افراد بسیار قوی‌تر و در بعضی بسیار ضعیف‌تر است. افرادی که دچار اختلال ارتباطی یا پریشانی ارتباطی می‌شوند (نظیر اوتیسم^۱ و اسکیزوفرنی^۲) و کسانی که در انزوای اجتماعی به سر می‌برند، کمتر از این ویژگی برخوردارند.

نکته دیگر اینکه تعریف از موقعیت و خود را به‌جای یکدیگر قرار دادن لزوماً امری فردی نیستند و محصول تعاملات میان انسان‌هاست. جامعه زنده جامعه‌ای متشکل از گروه‌های اجتماعی دارای تعاملات متنوعی است که به ادراک جمعی آن‌ها مدد می‌رساند. این وضعیت موجب می‌شود تا امکان تعریف از موقعیت به صورت جمعی در اثر تعاملات میان افراد در گروه شکل بگیرد؛ به عبارت دیگر تعریف از موقعیت و رفتار متناسب در یک تعامل جمعی و بر اساس ادراک و تجربه جمعی که در میان گروه‌های اجتماعی در جریان است رخ می‌دهد و هر قدر سطح تعاملات میان افراد در گروه‌های اجتماعی و بین گروه‌های اجتماعی بیشتر باشد امکان شکل‌گیری ادراکات جمعی هم بیشتر می‌شود.

1 autism

2 schizophrenia

عقلانیت ارتباطی هابرماس

مبحث عقلانیت ارتباطی نزد هابرماس بیشتر از ارتباطات به عقلانیت معطوف است. درواقع اهتمام هابرماس برای حل بحران معرفتی مدرنیت^۱ و یافتن مفری برای عبور از عقلانیت ابزاری مدرن است؛ مدلی که طی آن درک و تفاهم بین سوژه‌های توانمند در کلام و کنش صورت پذیرد. در این رویکرد زبان و چرخش زبانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از نظر هابرماس خرد ابزاری مدرن علاوه بر اینکه باهدف سلطه سامان یافته است بر سایر اشکال معرفت نیز سلطه یافته و در نتیجه معرفت را با بحران مواجه نموده است (حاج حیدری ۱۳۸۳: ۵-۳۳۴). این رویکرد هابرماس به عقلانیت ارتباطی با مسئله‌ای که در این مقاله بر آن متمرکز هستیم فاصله معناداری دارد. در این مقاله مسئله ما عقلانیت نیست بلکه ارتباطات است درحالی که در مبحث هابرماس مسئله عقلانیت است و صفت ارتباطی درواقع جایگزینی برای ابزاری است.

هابرماس در مواجهه‌اش با عقلانیت به نوکانتی‌ها و گادامر^۲ نزدیک می‌شود و زبان را معیار عقلانیت معرفتی می‌کند. به همین سبب زبان را حاوی عقلانیت می‌داند زیرا «دربردارنده نوعی نظام اجتماعی فراگیر و دموکراتیک است که هدفش رسیدن به توافق است، نه اعمال سلطه» (حاجی حیدری ۱۳۸۳: ۳۳۹).

هرچند از منظر عقلانیت ارتباطی هم می‌شود به موضوع موردبحث ما یعنی تعیناتی که جابجایی فضای ایجاد می‌کنند توجه نمود لکن این مبحث مقال و مجال دیگری را می‌خواهد. اگر بخواهیم در اینجا خلاصه بحث هابرماس را آن گونه که به بحث ما مرتبط می‌شود بیان کنیم این است که جامعه به سمت خردورزی جدیدی از نوع ارتباطی در حرکت است و اساس آن تفاهم بر پایه منطق زبانی است. هابرماس منطق زبانی را آن جهت وارد معادلات خود کرده است تا فاصله خود را هم از مقولات جوهری ذات‌گرایانه کانت^۳ حفظ کند و هم اینکه به دام نسبیت‌گرایی^۴ نوکانتی‌ها نیفتد. امری که دورکیم در

1 modernity

2 Hans-Georg Gadamer (1900-2002)

3 Immanuel Kant (1724-1804)

4 relativism

کتاب صور بنیادی حیات دینی با سازوکار مقولات بنیادی دینی به عنوان اساس خرد و معرفت توجیه کرده است (دورکیم ۱۴۰۰). به هر صورت بحث اصلی این است که خردورزی یا ارتباط عقلانی بر پایه منطق مشترک زبانی که امری اجتماعی (و نه ذات گرایانه) در عبور از مدرنیت جایگزین عقلانیت ابزاری می شود یا شده است. لکن این امر زمانی حاصل می شود که جهان ارتباطی امکانات مشابهی را در اختیار افراد بگذارد و بهره‌مندی از امکانات ارتباطی از عدالت نسبی در میان کاربران برخوردار باشد.

در حال حاضر عقلانیت ارتباطی موردنظر هابرماس هم در درون هر رسانه اجتماعی با چالش مواجه است و هم بین فضای مجازی و فضای واقعی. در فضای مجازی اقتضائات پلتفرمی ایجاب می کند که بعضی از پیروان بیشتری در مقایسه با دیگران برخوردار باشند و در نتیجه از فرادستی و امتیاز بالاتری نسبت به سایرین بهره‌مند هستند و در نتیجه امکان مفاهمه اساساً با امتناع بسیار بیشتری نسبت به فضای ارتباطی سنتی مواجه است. این مسئله بین فضای مجازی و فضای واقعی حادث‌تر هم می شود؛ دنیاهای متفاوت و فقدان منطق ارتباطی مشترک از چالش‌های اساسی شکل‌گیری مفاهمه بین این دو دنیا می شود که بعداً در مورد آن بیشتر توضیح خواهم داد. در عین حال آن گونه که باومن توضیح می دهد امکان ارتباط بین گوشه و کنار دنیا نیز در اثر پیدایش زیرساخت‌های رسانه‌ای فراهم شده است (Bauman 2000: 168).

به نظر می‌رسد مفهوم عقلانیت زیست جهان^۱ هابرماس قرابت بیشتری با مسئله موردنظر در این مقاله داشته باشد. «از نظر هابرماس عقلانیت زیست جهان عبارت است از فرایند بازنگری انتقادی و توجیه باورها و مهارت‌های مردم عادی که عموماً پیش فرض قرار می‌دهند. ممکن است عقلانیت زیست جهان به منزله بخش جدایی‌ناپذیر تطور اجتماعی در نظر گرفته شود به خصوص آنجا که اعضای جامعه نسبت به چالش‌های که بر زندگی شخصی یا اجتماعی آنان به صورت کلی تأثیر می‌گذارد، فلذا فرایند یادگیری و ارتقای توانایی آنان را برای حل مسائل تحریک می‌نماید. این ایده هابرماس ردی در کتاب بحران مشروعیت (هابرماس ۱۳۹۴) دارد که به صورت تفصیلی تر در کتاب نظریه کنش ارتباطی

(هابرماس ۱۳۸۴) منعکس است» (Edgar 2006: 127).

سیالیت نزد زیگموند باومن

یکی از مفاهیمی که به طرح بحث این مقاله یاری می‌رساند مفهوم سیالیت نزد باومن است. این مفهوم که ملهم از مفهوم «بخار شدن هر چه جامد» نزد مارکس (Marx & Engels 1976: 476) است در حال رساندن این پیام است که در جامعه فرامدرن با شل شدگی و عدم تصلب در همه چیز مواجه هستیم. باومن بحث را روی دولت می‌برد و از تضعیف دولت در اثر فرایندهای جهانی شدن نام می‌برد.

از نظر باومن بعد از نیمه دوم قرن بیستم و عبور از مدرنیته جامد و کلاسیک با دو ساحت از پسامدرنیت روبرو هستیم: سطح جهانی و جهانی شدن و سطح سیالیت یا مدرنیته سیال. ماهیت اصلی جهانی شدن به هم پیوستگی شبکه‌های اجتماعی است که در سراسر کره زمین پیش از این به صورت پراکنده و منفک از هم بودند (سیدمن ۱۳۹۱: ۲۵۲-۲۵۳). به اشتراک گذاری تجربیات انسان‌ها با یکدیگر و بازاندیشی در رویه‌های سنتی زندگی موجب می‌شود تا سیالیت در امور جامد و مطلب گذشته رخ دهد. در عین حال هم‌زمان با این تغییرات شگرف مخاطراتی همچون مهاجرت، کمبود غذا، تخریب محیط زیست، اشاعه تسلیحات اتمی و غیره زندگی را به شدت دچار عدم اطمینان کرده است.

در دوره پسامدرن به باور باومن تثلیث عناصر مدرنیته جامد یعنی ملت، دولت و مرز به سبب حجم عظیم بنگاه‌های اقتصادی فراملی و غیربومی، رشد سرسام‌آور سیگنال‌ها و سرعت گردش اطلاعات جهانی به شدت متزلزل شده است. این تزلزل هم‌زمان متوجه دو گانه ملت-دولت است. به همین سبب در جهان پساتثلیت، دولت همانند گذشته توانایی اعمال زور و قدرت کنترل‌گر خود را ازدست داده و نمی‌تواند طلایه‌دار پروژه‌های جاه‌طلبانه‌ای که پیش‌تر در مدرنیته داعیه آن را داشت باشد و ناگزیر است که به خرد جمعی که برآیند جامعه جهانی است متوسل شود (Bauman 2000: 168).

باومن هم علیرغم آنکه نسبت به هابرماس تعهد کمتری نسبت به مدرنیته را می‌نماید، نسبت به امکان خرد جمعی به عنوان برآیند جامعه جهانی خوش‌بین است. این در حالی

است که اساساً جهانیتهی در کار نیست. اگرچه فراملی شدن امری است که قطعاً در اثر توسعه فناوری ارتباطات و اطلاعات رخ داده است لکن این فراملی شدن که مبتنی است بر کمرنگ شدن مرزهای ملی و تضعیف ملیت در ساحت مدرن (و نه ساحت تاریخی آن) و همچنین توانایی‌های مدرن دولت یا دولت مدرن یا شبه مدرن (اگر بتوان برای آن تا پیش از این برای دولت‌های غیرغربی و غیرکانونی، توانایی را مفروض دانست) به جای اینکه به سمت جهان بودگی حرکت کند عملاً به سمت قطبی شدن حرکت کرده است (انتظاری ۱۳۸۹).

قطبی شدن نه تنها موجبات خردورزی بر منطق واحد را فراهم نساخته است بلکه از طریق مقاومتی که ایجاد کرده است به تقابل اقالیم فرهنگی و در نتیجه اقالیم معرفتی انجامیده است. به عبارت دیگر در فضایی که رسانه‌های اجتماعی به شدت از بی‌عدالتی رنج می‌برند و سیاست‌های مدیریتی حاکم بر آن‌ها موجب می‌شود تا کاربران خودآگاه و یا ناخودآگاه به سوی محتوایی حرکت کنند که موجبات پیروان^۱ بیشتری را برای آن‌ها فراهم سازد و کالایی شدن محتواهای ارسالی از هر یک از کنشگران رسانه‌های اجتماعی به جای ارتباط گری که بخواهد پیامی را از سر پذیرش درونی ارسال کند مجبور می‌شود به پیام‌های روی آورد که بیننده بیشتری را برای وی ایجاد کند. به همین سبب است که کاربران از ترس اینکه مورد گزارش^۲ قرار نگیرند از ارسال بسیاری پیام‌ها خودداری می‌کنند. لشگر ربات‌ها که تحت سیاست‌های کنترل رفتار می‌کنند و لشگر گروه‌های مزدور که با اهداف سیاسی خاصی در رسانه‌های اجتماعی فعالیت می‌کنند را اگر به این فضا اضافه کنیم تقریباً می‌توان مفاهمه را غیرممکن تلقی نمود. به نظر می‌رسد هر چه زمان می‌گذرد به جای دستیابی به مفاهمه به الگوهای خودکامگی نزدیک‌تر می‌شویم.

مقاومت در همه جوامع نسبت به هژمونی الگوهای قطبی وجود دارد لکن این مقاومت در جوامع و اقالیم تمدنی و فرهنگی به صورت یکسان وجود ندارد. به نظر می‌رسد در جوامعی که از سوابق تمدنی دیرینه‌تری برخوردار هستند به سبب بهره‌مندی از الگوهای

1 followers

2 report

اقتصادی، سیاسی و فرهنگی متفاوت امکان مقاومت بیشتری قابل مشاهده باشد. موضوعی که به نوبه خود قابل بررسی است لکن با مرور اجمالی می‌توان این مقاومت را در جوامع با سابقه تمدنی نظیر ایران، مصر، چین و روم مشاهده کرد. در مقابل در جوامع با سابقه تمدنی ضعیف تر انفعال بیشتر و نه لزوماً مشارکت بیشتر در مواجهه با الگوهای هژمون شده را مشاهده می‌کنیم.

کاملاً آشکار است که قطبی شدن به جای جهانی شدن تبیین کننده بهتری برای وضعیت کنونی جهان است و اگرچه آن قدر در مورد جهانی شدن کتاب و مقاله به رشته تألیف درآمده است تاکنون در مورد هیچ موضوع دیگری این قدر منتشر نشده است و همین به نوبه خود تردید برانگیز است. در عین حال هستند نویسندگانی که به این موضوع از منظر قطبی شده اند پرداخته اند وقتی در سال ۱۳۸۹ این مبحث مطرح شد بعضی از دانشگاهیان آن قدر در برابر مفهوم جهانی شدن همانند مدرنیته منفعل شده بودند که از تخیلی بودن مفهوم قطبی شدن دم می‌زدند این در حالی است علاوه بر مقالات فراوان در این زمینه شاهد نگارش کتاب‌های قابل توجهی توسط دیگر پژوهشگران و نظریه پردازان در سطح جهان هستیم (به عنوان نمونه: Dugin 2021؛ Abbas 2022؛ Amin 2006؛ Clegg 2009؛ Deitz 2009؛ et al 2009؛ Plagemann 2015؛ Dee 2015؛ Mitchell et al 2013؛ Stahl 2018؛ Ohanyan & Singh 2020؛ The Saker 2015؛ Hiro 2010؛ Woodley 2015؛ Broeers 2020؛ Hussain 2016؛ Diesen 2012؛ Engel & Ramos 2013؛ Cimbala 2017؛ Lesage et al 2016؛ Silvius 2016؛ Mori 2020) حتی امانوئل مکرون هم ولو با دادن نشانی غلط به آن اذعان می‌کند (Macron 2023). به هر صورت نکته این است که اگر در سال ۱۳۸۹ نشانه‌هایی از ظهور احتمالی قطب‌ها دیده می‌شد امروزه قطب‌ها ظهور کرده‌اند.

جامعه پرخطر اولریش بک

دیدگاه اولریش بک^۱ و گیدنز^۱ در مورد مدرنیته و جامعه پرخطر نزدیک به هم است. منشأ

1 Ulrich Beck

این دیدگاه هم عبور از مدرنیته اول که بر پایه صنعتی شدن قرار دارد و ورود به مدرنیته دوم است که بر پایه بازانندیشی قرار دارد؛ مدرنیته‌ای که بک آن را بازانندیش^۲ می‌خواند. از نظر بک همان گونه که مدرن سازی اول، ساختار جامعه فئودالی را در هم شکست و جامعه صنعتی را به وجود آورد، مدرن سازی دوم نیز ساختار جامعه صنعتی مدرن اولیه را از میان برمی‌دارد و مدرنیته جدیدی را روی کار می‌آورد. بک معتقد است ما شاهد پایان مدرنیته نیستیم بلکه شاهد آغاز مدرنیته‌ای ورای طرح صنعتی کلاسیک هستیم. به هر صورت در این جامعه جدید با انواع خطرات که زیست مردم جهان را تهدید می‌کند روبرو هستیم (ریتزر ۱۳۹۳: ۴-۷۴۳).

خطرات مورد توجه بک از یک سو دربردارنده عوارض ناشی از ثبات الگوهای مأنوس جامعه صنعتی و از سوی دیگر به سبب شکل‌گیری عدم اطمینان‌های ناشی از بازانندیشی یا به قول گیدنز بازانندیشی نهادی است که همه چیز در معرض بازنگری قرار می‌گیرند (سیدمن ۱۳۹۱: ۴-۱۹۳). اگرچه کشورهای غنی در جریان جهانی شدن در مرحله اول خطرات ناشی از فقر را به جوامع فقیرتر برون‌سپاری می‌کنند لکن تحت تأثیر «اثر بومرنگ»^۳ آن‌ها به مرکز صادرکننده خطر برمی‌گردند (ریتزر ۱۳۹۳: ۷۴۴). مهاجرت و شکل‌گیری گروه‌های مقاومت یکی از پیامدهای برون‌سپاری خطرات به جوامع فقیرتر است.

با این مقدمه باید گفت که عدم اطمینان‌ها، خطرات و نگرانی‌هایی که برای جوامع پدیدار گشته، به خصوص برون‌سپاری فقر و سایر خطرات به کشورهای کمتر توسعه‌یافته موجب شده است تا از یک سو تمایل به مهاجرت به کشورهای پیشرفته‌تر بیشتر شود و از سوی دیگر فضاهایی شکل گیرد که امکان مفاهمه را تضعیف کند. یکی از خطراتی که جوامع امروزه با آن روبرو هستند عدم اطمینان از روابط پایدار است. روابط پایدار به شدت در معرض انواع آفت‌ها قرار گرفته است و مناسبات گذری و اتفاقی جای بسیاری از روابط

1 Anthony Giddens

2 reflexive modernity

3 boomerang effect

پایدار را گرفته است. این نوع مواجهه در مناسبات اجتماعی امکان تعمیق در روابط و در نتیجه مفاهمه‌ای پایدار را مخدوش می‌کند. در مقابل مردم دنبال سازوکاری هستند که بتوانند در این دنیای پرخطر مأمونی بیابند که در پناه آن از خطرات پیش آمده در امان باشند. به همین سبب جهان پرخطر امروز وضعیت دوگانه‌ای را ایجاب می‌کند؛ عده‌ای منفعلانه تحت تأثیر عوامل متزلزل کننده قرار گرفته و نسبت به همه چیز احساس گذرا بودن و موقتی بودن کنند و عده‌ای دیگر در مقابل آن ایستادگی می‌کنند و همچنان جویای سبک زندگی هستند که پایداری و عمق بیشتری را در مناسبات اجتماعی برایشان به ارمغان بیاورد و از خطرات ناایمن ساز مدرنیته پرخطر در امان باشند. این دو جهان متفاوت چگونه با یکدیگر تفاهم برقرار کنند و چه منطق واحدی بر آن‌ها حکمرانی می‌کند؟ البته در همان گروه اول به سبب اسطوره‌زدایی از همه چیز به جز اسطوره‌زدایی، به سختی می‌توان منطق مشترکی برای مفاهمه پیدا کرد.

هویت مجازی^۱ و هویت واقعی^۲

یکی از عواملی که موجبات قاعده‌مندی ادراکات ما می‌شود هویت است. هویت فی‌نفسه از غیریت به دست می‌آید. اگر غیری در کار نباشد هویتی هم در کار نیست. وقتی می‌گوییم ایرانی هستیم خود به خود منظورمان این است که آمریکایی نیستیم؛ غیر آمریکایی بودن در هویت ایرانی ما مستتر است. به همان نسبت هویت مردانه بر اساس غیریت نسبت به زنانه بودن است؛ هویت کردی بر اساس غیریت نسبت به عرب بودن است. در این میان بعضی از پژوهشگران سخن از هویت مجازی کرده‌اند. این هویت اساساً در فضا و دنیا مجازی سازوکاری می‌یابد و لزوماً بر اساس غیریت آن یعنی هویت واقعی تعریف نمی‌شود، بلکه در درون خود غیریت‌هایی دارد که منطق آن با هویت واقعی متفاوت است. اگرچه هویت در فضای واقعی از ثبات و پایداری نسبی برخوردار است در فضای مجازی به شدت سیال و گذراست. فردی ممکن است امروز عضو یک گروه باشد و فردا به گروه

1 virtual identity

2 real identity

مقابل تمایل کند. افراد هم‌زمان عضو گروه‌های متعدد هستند و لزوماً احساس تعلق پایداری نسبت به هیچ کدام ندارند و به راحتی از آن‌ها خارج می‌شوند.

هویت در فضای واقعی نسبتی با واقعیت‌های عینی و تاریخی ما دارد لکن در فضای مجازی ممکن است کاملاً بی‌اساس باشد. به راحتی پیرمرد ۸۰ ساله می‌تواند خود را به عنوان دختر ۱۴ ساله زیبایی معرفی کند و بر اساس آن دلربایی هم بکند و یا کودک ۱۰ ساله خود را به عنوان یک مدیر بانک موفق معرفی کند و خیلی از مردم را بفریبد. هم‌زمان هم ممکن است افراد هویت‌های متفاوتی را از خود به نمایش بگذارند. همه این هویت‌ها مجازی هستند و غیریت آن‌ها در درون فضای مجازی معنا می‌یابد.

شاید اطلاق اصطلاح هویت به شناسه‌های مجازی گذرا درست نباشد. اگر هویت را شناسنامه فرد بدانیم، شناسه‌های گذرای که عمدتاً در فضای مجازی مورد استفاده قرار می‌گیرد همانند برگه عبور موقت هستند که فرد تعلق خاصی نسبت به آن‌ها ندارد لکن اثر آن این است که این عدم تعلق نسبت به شناسه، عدم تعلق نسبت به شناسنامه را نیز موجب شود؛ یعنی اینکه فرد در اثر بهره‌مندی از شناسه‌های گذرا نسبت به هویت‌های خود در محیط واقعی هم دچار بی‌تفاوتی بشود.

درعین حال پشت همه این هویت‌های ابرازی در فضای مجازی، هویت‌های واقعی کاربران نهفته است و می‌توان سایه هویت واقعی را در هویت‌های ابرازی دنبال کرد. همچنین پشت هویت واقعی کاربران در زندگی عادی هم هویت مجازی نهفته است که «گی» از آن به عنوان هویت بازتابی^۱ یاد می‌کند (Gee 2003). از نظر «گی» کاربران و بازیگران بازی‌های مجازی علاوه بر هویت مجازی و واقعی از هویت بازتابی هم برخوردار هستند. بحثی در مورد هم‌پوشانی هویت‌ها دارم که به خوبی می‌توان آن را در مورد هویت‌های مجازی و واقعی مشاهده کرد. علاوه بر این که در فضای مجازی هویت‌های ابرازی کاربر برای وی هم‌پوشی دارند هویت یا هویت‌های مجازی وی نیز با هویت واقعی اش هم‌پوشانی دارد. این هم‌پوشانی لزوماً به معنای سازگاری یا همانند نیست. ممکن است فرد هم‌زمان هویت‌های متعارضی را برای خود برگزیند که حتی بعضی از این

1 reflexive identity

تعارضات به شدت به روح و روان وی لطمه وارد کند. فرض کنید مادر مهربانی که در بازی نقش یک قاتل پلید را ایفا نماید تعارض‌های موجود میان این دو نقش قطعاً آثار مخربی بر وی خواهد داشت.

کمکی که مبحث هویت مجازی و هویت واقعی به ما می‌کند توجه به قواعد و بنیان‌های رفتاری است که برای افراد دست‌وپا می‌کنند. منطق هویت‌سازی در فضای مجازی تفاوت‌های اساسی با فضای واقعی دارد. اگرچه ما در فضای واقعی نیز برای هویت خود تقلا می‌کنیم. خیلی وقت‌ها تلاش می‌کنیم مردم آن‌جوری که ما دوست داریم ما را بشناسند. مثلاً کسی که تحصیل نکرده لکن آرزوی تحصیل داشته با ارائه گزاره‌های علمی تلاش می‌کند بر هویت تحصیل‌نکرده خویش سرپوش بگذارد تا دیگران وی را فردی فهیم و آگاه بشناسند. یا ممکن است تلاش کنیم دیگران ما را به عنوان فردی سخاوتمند بشناسند هرچند کار خاص سخاوتمندانه‌ای انجام ندهیم. اگر مد باشد خود را به عنوان فردی مذهبی و اگر مد نباشد خود را به عنوان فردی لائیک معرفی می‌کنیم. لزوماً آنچه از خود ابراز می‌کنیم بر خصوصیات شخصی ما انطباق ندارد لکن منطق مشخصی بر آن حاکم است و آن اینکه فرد برای یافتن هویتی خاص، باید اقداماتی در جهت متقاعد کردن اطرافیان خود انجام دهد. لکن در فضای مجازی لزوماً هویت‌ها پایه و اساس متقن، مستحکم و زحمت‌کشیده‌ای ندارند و فرد می‌تواند هویت‌های دلخواه خود را بدون تلاش جدی ابراز نماید. برای زیبا شدن نیاز به جراحی‌های سخت و پرهزینه زیبایی نیست کافی است یک تصویر زیبا پیدا کنید و از خود نمایش دهید. حتی می‌توانید تصویر خود را با استفاده از برنامه‌هایی که برای این کار وجود دارد روتوش نمایید. موضوع مهم در اینجا منطق متفاوت هویت‌یابی در فضای مجازی است؛ منطقی که با فضای واقعی تفاوت اساسی دارد.

یافته‌های نظری

همان‌گونه که تاکنون روشن شد اصلاً بحث مورد مناقشه این نیست که فضای مجازی چه تهدیدهایی برای ما انسان‌ها دارد و یا اینکه چه امکانات و ظرفیت‌هایی را برای ارتباطات فراهم کرده است. بلکه بحث اصلی این است که فضای مجازی منطقی را بر کاربران خود

در مناسبات اجتماعی حاکم می‌کند که این منطق صرفاً مناسب فضای مجازی است و در اثر جابجایی به فضای واقعی آن منطق به کار نمی‌آید. البته معمولاً مردم معمولاً می‌دانند وقتی در فضای سالن سینما در حال تماشای فیلم سینمای نمی‌توانند همانند وقتی که در منزل هستند فریاد بکشند که «داداش برام آب یا تخمه بیار!». مسئله وقتی حادث می‌شود که عده‌ای مدت‌زمان طولانی در یک فضا با منطق کاملاً متفاوت قرار بگیرند وقتی این افراد به ناگاه وارد فضای دیگری شوند به سبب اینکه هنوز با منطق فضای قبل خو کرده‌اند اشتباهاتی در فضای جدید می‌کنند که ممکن است بعضاً مضحک باشد. این حالت را که خو گرفته به فضای مجازی در فضای واقعی از خود بروز می‌دهد به سبب عدم تناسب منطق رفتاری آن‌ها با فضای واقعی «پریشانی ارتباط» نامیده‌ام که در مقابل «عقلانیت ارتباط» قرار دارد. در عین حال می‌توان از واژه «ارتباط پریشان» در مقابل «ارتباط عقلانی» هم بهره گرفت.

ارتباط پریشان درواقع نوعی اختلال محاسباتی در ادراکات ما از فضایی است که در آن زیست می‌کنیم. شاید بتوان گفت این نوعی بیماری اجتماعی است که ممکن است بعضی را به صورت نسبتاً دائم و یا موقت گرفتار کند. به نظر می‌رسد دوری از فضای واقعی و قرار گرفتن برای مدت طولانی در فضای مجازی از عوامل اصلی این آسیب باشد. این حالت وضعیتی است که افراد طی آن برای انجام امور در فضای واقعی رفتاری می‌کنند که منطقی آن‌ها را به هدف موردنظر نمی‌رساند و یا پیامی را می‌دهند که فاصله زیادی با پیام دریافت شده توسط گیرنده پیام داشته باشد.

منطق حاکم بر فضای مجازی

کاربران در فضای مجازی از ویژگی‌هایی برخوردارند که متفاوت از فضای واقعی است. درواقع در فضای مجازی فرد امکاناتی دارد که در فضای واقعی از آن‌ها محروم است و بالعکس از امکاناتی که در فضای واقعی برخوردار است در فضای مجازی ممکن نیست. چند چیز موجب می‌شود تا منطق حاکم بر فضای مجازی متفاوت از منطقی باشد که در فضای واقعی وجود دارد. البته هر یک از این موارد را می‌توان در فضای واقعی نیز رصد

کرد لکن با کیفیت و کمیت کاملاً متفاوت. یکی از این موارد گمنامی است. گمنامی هم در فضای مجازی وجود دارد و هم در فضای واقعی لکن کیفیت و کمیت آن کاملاً متفاوت است. برای مثال فرد در فضای مجازی بازی‌هایی می‌کند که شاید اگر در فضای واقعی آن‌ها را انجام دهد خجالت‌زده می‌شود.

بخشی از قدرت ارتباطی کاربران در فضای مجازی به سبب گمنامی و توانایی روتوش هویت واقعی مان است. گمنامی احساس‌هایی به افرادی می‌دهد که تاکنون در اثر قیدوبندهای اجتماعی تحت کنترل بودند. موضوعی که تقدسی و دیگران (۱۳۹۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «مقایسه نحوه مواجهه افراد با موقعیت‌های اخلاقی در فضای مجازی و دنیای واقعی» به آن پرداخته‌اند.

گمنامی در پژوهش‌های بعضی از جامعه‌شناسان مورد توجه قرار گرفته است. کیمبارلی دو نوع گمنامی فنی و اجتماعی را از هم متمایز می‌کند. «گمنامی فنی به پنهان کردن همه اطلاعات هویتی معنادار درباره دیگران در تبادل‌های مادی اشاره دارد که شامل پنهان کردن یک نام یا اطلاعات هویتی در ارتباط‌های اینترنتی می‌شد و گمنامی اجتماعی که به درک دیگران یا خود فرد به عنوان ناشناس اشاره دارد» (Kimbarly 2006: 3040 به نقل از کنعانی و محمدزاده ۱۳۹۷: ۱۰۳). عبداللهیان و دیگران در مقاله «ارزیابی ساختار، کنش‌های متقابل، گمنامی و بازنمایی خود در چهار شبکه اجتماعی مجازی» نشان دادند که شیوه بازتاب خود تحت تأثیر ویژگی‌های ساختاری فضای مجازی و گمنامی شکل می‌گیرد. همچنین آن‌ها نشان دادند که میزان گمنامی در رسانه‌های اجتماعی متفاوت است؛ در بعضی از آن‌ها گمنامی به حداقل می‌رسد و در بعضی دیگر بسیار بالاست (همان ۱۲۳). همچنین نتیجه‌ای که از مطالعات خود گرفته‌اند این است که گمنامی یکی از عوامل مهم تأثیرگذار بر رعایت یا عدم رعایت هنجارهای اجتماعی است (همان ۱۲۴). به عبارت دیگر افراد در شرایط گمنامی به خود اجازه می‌دهند هنجارهای اجتماعی را نقض کنند. آنچه از این مطالعات و پژوهش‌های مشابه در دیگر کشورها مستفاد می‌شود این است که گمنامی نقش مهمی در احساس رهاشدگی از قیدوبندهای اجتماعی دارد. درعین حال توجه به این

نکته اهمیت دارد که گمنامی در این فضا بیشتر احساس یا برساخت گمنامی یا نداشتن حساسیت نسبت به رصد فرد یا IP کاربر است. موضوعی که در جایی دیگر قابل بحث است.

کم هزینه بودن اقدامات در فضای مجازی در مقایسه با فضای واقعی هم یکی دیگر از موارد است. انفجار قلعه یا صدمه وارد کردن به یک فرد در فضای مجازی شاید هیچ هزینه برای فرد نداشته باشد در حالی که در فضای واقعی پیامدهای ناگواری در پی داشته باشد. مسئله‌ای که هست این است که کاربران در فضای مجازی احساس رهایی خاصی دارند و از بسیاری از قیدوبندهای فضای واقعی احساس رهایی می‌کنند؛ موضوعی که شهابی و بیات در مقاله‌شان تحت عنوان «شبکه‌های اجتماعی مجازی و کاربران جوان؛ از تداوم زندگی واقعی تا تجربه جهان‌وطنی» با نگاهی مثبت به پلتفرم فیس‌بوک به آن پرداخته‌اند (شهابی و بیات ۱۳۹۱). اگرچه فضای واقعی هم قواعد خاص خود را داراست و عملاً دستورالعمل‌های هر رسانه‌ای محدودیت‌هایی را بر کاربران اعمال می‌کند لکن حداقل در ساحت برساختی چنین تصویری شکل می‌گیرد که قدرت مدیریت ما بر مناسبات اجتماعی در فضای مجازی بیش از فضای واقعی است (Yee 2013: 213).

تغییر هویت نیز در فضای مجازی بسیار راحت‌تر و کم‌هزینه‌تر از فضای واقعی صورت می‌گیرد. در حالی که در فضای واقعی تغییر هویت مثلاً از سنتی به مدرن یا بالعکس با پیامدهای متعدد و ملامت‌های بسیاری از سوی اطرافیان صورت می‌گیرد در فضای مجازی به راحتی با یک آواتار و یا تصویر متفاوتی از خود انجام می‌شود و به سادگی هم قابل برگشت است. دیده شده که استادی که موها و ریش خود را همانند درویش بلند کرده است خود را برای یک دوره طولانی از تغییر هویت و تغییر نگاه دیگران به خود آماج کرده است این در حالی است که در فضای مجازی این کار آن قدر سخت نیست و به محض پشیمانی از چنین تغییر هویتی قابل برگشت است.

برقراری ارتباط عاطفی با دیگران در فضای مجازی خیلی راحت‌تر و با پیامد کمتری صورت می‌گیرد؛ اعطای یک شاخه گل به فردی از جنس مخالف اصلاً شاید هیچ پیامدی

در فضای مجازی نداشته باشد لکن در فضای واقعی با کلی حرف‌وحديث از سوی دیگران مواجه می‌شود. ضمن اینکه در فضای مجازی با سرعت بیشتری این ارتباط عاطفی قابل تعمیق است درحالی‌که در فضای واقعی شرم طرفین موجب می‌شود تا در تعمیق ارتباط محتاط باشند.

خشونت کلامی هم همین وضعیت را دارد. شاید اگر فرد بخواهد در فضای واقعی به فردی یا مقام مسئولی حرف رکیکی بزند صرف‌نظر از آمادگی برای انجام چنین رفتاری دچار تپش قلب شود و احساس کند که کار بسیار زشتی را انجام می‌دهد درحالی‌که در فضای مجازی به راحتی به استاد یا رئیس خود فحاشی می‌کند و تصور می‌کند کار خیلی بدی هم انجام نداده است.

خطر کردن در فضای مجازی هم همین وضعیت را دارد به نحوی که کاربران فضای مجازی در مخوف‌ترین موقعیت‌ها وارد می‌شوند و اساساً ترسی از ورود به این اماکن ندارند؛ این در حالی است در فضای واقعی شاید از رفتن به زیرزمین خانه قدیمی‌شان از ترس گربه و عنکبوت احتراز کنند. در بسیاری از موارد تجربه شده است که گیمرها^۱ در بازی‌های رایانه‌ای با هیولاها و ترسناک درمی‌افتند درحالی‌که در فضای واقعی از یک سوسک یا موش بی‌آزار می‌ترسند.

یکی دیگر از عناصر منطق فضای مجازی گرایش به هنجارشکنی است. اساساً فضای مجازی به سبب ضعف نظارت و کنترل‌های اجتماعی بسیار بیشتر از هنجارشکنی استقبال می‌کند. اگرچه مواردی نظیر وندالیزم^۲ در فضای واقعی هم وجود دارد لکن معمولاً تخریب وسایل عمومی، درختان و آثار فرهنگی در شرایطی رخ می‌دهد که از دید دیگران پنهان باشد و یا اینکه به سبب قرار گرفتن در جمع آشوبگران امکان رصد نداشته باشد. این در حالی است در فرد در فضای مجازی ساختمان‌های بسیار عظیم را با یک لمس فرومی‌پاشد بدون اینکه پیامدی بر آن مترتب شود.

یکی دیگر از خصوصیات فضای مجازی ازجاکنندگی و لامکانی است؛

به عبارت دیگر فضای مجازی اقتضاء لامکانی دارد و بنابراین حس تعلق مکان در فرد شکل نمی گیرد (شرقی و دیگران ۱۳۹۸). البته آنچه تحت عنوان تجربه جهان وطنی^۱ از آن یاد می شود (شهابی و بیات ۱۳۹۱) بیشتر از اینکه جهان وطنی باشد به سبب کنندن از قلمرو مکانی در فضای مجازی، احساس «ازجاکنندگی» و یا با تعبیری تندتر «بی وطنی» است.

مفهوم دیگری که به طور ضمنی در مطالب قبلی وجود داشت غرق شدن در فضای مجازی است. نفس حضور در فضای مجازی که امروزه گریزی از آن نیست لزوماً منجر به چنین اختلالی (ارتباط پریشان) نمی شود؛ بلکه این حضور طولانی مدت در فضای مجازی است که مسئله ایجاد می کند. بعضی از کاربران آن قدر در فضای مجازی غرق می شوند که حتی در زندگی روزمره کارهای عادی شان را نیز در سایه فضای مجازی انجام می دهند. اگر کدبانوی منزل پیش تر برای طبخ غذای به خصوصی با خواهر یا مادر خود مشورت می کرد امروزه به راحتی از مشورت گوگل و موتورهای جستجوی دیگر نمی گذرد. این وضعیت به خصوص اعتیاد به بازی های اینترنتی موجب شده است تا فرد توجه کمتری به محیط پیرامونی واقعی خود بکند و بیشتر حواس خود را بر فضای مجازی اعم از اینترنت و بازی های رایانه ای متمرکز کند. اصطلاح «غرق شدن در فضای مجازی» از این جهت مناسب است که تداعی کننده کسی است که به جای زیست روی زمین در آب شناور بوده و به عبارت زیست آبی داشته است. کسی مدت طولانی بحری بوده و همواره در حال شنا کردن بوده برای مدت طولانی راه رفتن روی زمین را بر نمی تابد.

موارد دیگری را هم می توان به این فهرست اضافه کرد. لکن مسئله در این مبحث است که وقتی فرد در فضای مجازی به سبب تجربه طولانی به این منطق خو گرفته باشد به هنگام جابجایی به فضای واقعی برای مدت نسبتاً طولانی آن منطق را با خود حمل می کند و بدون توجه به پیامدها در فضای واقعی رفتار می کند. مسئله ای که هم موجب سوء تفاهم برای مخاطب وی می شود و هم هزینه هایی را بر فرد مترتب می نماید.

جایجایی فضایی مجازی و واقعی

مادامی که هر ساحت برای خود ترتیبات ارزشی و رفتاری خاص خود را داشته باشد مسئله‌ای به وجود نمی‌آید. مسئله زمانی حادث می‌شود که آدم خو گرفته با یک فضا بخواهد در فضای دیگر ایفای نقش کند. بسیاری از طنزهای رفتاری از این تداخل نشئت یافته است. همان گونه که نشان دادن چاپگر به رایانه‌ای که اعلام می‌کند چاپگر را پیدا نکردم مسخره است، تصور کنترل Z برای برگرداندن غذای سوخته به ماقبل آن نیز مضحک است. همچنین افرادی که تحت تأثیر فضای ایجادشده، سطل زباله را آتش زده‌اند و فردای آن روز به دنبال سطل زباله سالم برای انداختن زباله‌های خود می‌گردند هم طنزآمیز است. مثلاً دندانپزشکی را تصور کنید که به موسسه آموزش عالی دندانپزشکی، استادان و روسای آن توهین کرده بعد همان پزشک گواهی فراغت از تحصیل از آن دانشگاه را با امضای روسای آن قاب کرده و در مطب خود برای کسب اعتبار نصب کرده است.^۱ این نحوه نگرش به مسئله کاملاً متفاوت از نوع نگرشی است که فضای مجازی را صرفاً بازتاب فضای واقعی می‌پندارد و بر این تصور است که «فضای مجازی پژواک و جولانگاه خودهای واقعی وانمودی» است (حیدری و دیگران ۱۴۰۱). درواقع تنش‌هایی که خو گرفتن در یک فضا برای فضای دیگر ایجاد می‌کند مسئله اصلی است.

اگرچه ممکن است این تفاوت فضایی برای خیلی‌ها ملموس نباشد لکن اتفاق در حال رخداد این است فضای متفاوت از فضای واقعی به شدت در حال تکوین است و خیلی‌ها نسبت به این تفاوت فضایی وقوف ندارند. صرفاً هنگامی که فکر می‌کنند آنچه قرار بود انجام شود نشده است به اصطلاح جا می‌خورند و یا شوکه می‌شوند. مثالی که بتواند این موقعیت را برای ما نمایان سازد کسی است که به رانندگی با خودروی دنده‌ای خو گرفته است هنگامی رانندگی با خودرویی خودکار (اتوماتیک) دائماً دچار اشتباه محاسباتی می‌شود و بی‌اختیار به جای کلاچ بر پدال ترمز فشار وارد می‌کند.

همان گونه که پیش‌تر گفته شد «گی» در مورد تداخل هویت مجازی در هویت

۱ اخیراً یکی از کسانی که به شدت نظام اسلامی را زیر سؤال می‌برد در جشنواره‌ای از وزیر جایزه خود را دریافت کرد.

واقعی از اصطلاح هویت بازتابی استفاده می‌کرد (Gee 2003). لکن در اینجا با امر دیگری روبرو هستیم و آن عبارت است از اشتباه محاسباتی به سبب پیروی از منطق فضای مجازی در فضای واقعی که می‌توان اصطلاح متفاوتی را برای آن طراحی کرد؛ اشتباه کسی که به فضای مجازی خو گرفته است و رفتار ناشیانه‌ای در فضای واقعی از وی سر می‌زند و یا در تعامل با دیگران دچار اشتباه محاسباتی می‌شود. همان‌گونه که پیش‌تر از قولمید نقل شد در مبحث «دیگری تعمیم‌یافته» یکی از توانایی بشر این است که می‌تواند از طریق تفسیر واکنش دیگران نسبت به رفتار خود، روابطش را با دیگران تنظیم نماید لکن وقتی فرد با فضای مجازی و قواعد مناسباتی در فضای مجازی مأنوس شده است در فضای واقعی در تفسیر از واکنش دیگران دچار اختلال می‌شود و در برقراری تعامل متناسب دچار سردرگمی می‌شود.

علیرغم وجود تفاوت معنای ارسال‌شده و دریافت‌شده در مناسبات بشر در فضای واقعی به نظر می‌رسد این تفاوت معنا هنگام تداخل فضای مجازی در فضای واقعی تشدید می‌شود و اساساً امکان مناسبات را دچار اختلالات جدی می‌کند. اگر در فضای واقعی نسبت معنای ارسال‌شده به معنای دریافت‌شده مساوی ۱ نیست لکن میل به ۱ دارد در اینجا هیچ میلی به ۱ در آن یافت نمی‌شود و شاید هم اساساً معنای ارسال‌شده با معنای دریافت‌شده تفاوت ماهوی داشته باشند. به عبارتی شاید معنای ارسال‌شده از جنس x و معنای دریافت‌شده از جنس y باشد.^۱

با عنایت به مطالب فوق در این وضعیت ما با دو چالش در مناسبات اجتماعی روبرو هستیم از یک سو فردی که در یک فضا خود گرفته و با قواعد آن فضا عادت کرده است در فضای دیگر، بدون توجه به این تفاوت رفتار می‌کند. از سوی دیگر فرد در مناسبات فردی و گروهی خود با دیگران توانایی خود را کهمید از آن به عنوان «خود را به جای دیگری قرار دادن» یاد می‌کند (Mead 1934: 69) ناتوان است و به سبب دور شدن معنای برداشت‌شده از معنای ارسال‌شده نمی‌تواند ارتباط منطقی برقرار کند. در چنین شرایطی با

^۱ نمی‌شود چنین پدیده‌ای را بعضاً در فضای واقعی انکار کرد لکن وفور آن در جابجایی‌های بسیار

عدم عقلانیت ارتباطی مواجه می‌شویم.

مفهوم ارتباط پریشان

اگر ارتباط عقلانی را در برقراری ارتباط به منظور رساندن معنای موردنظر بدانیم؛ یعنی اگر معنای موردنظر ما تقریباً با همان ابعاد و حدود به دریافت کننده پیام رسیده باشد می‌توان از ارتباط عقلانی سخن به میان آورد. در شرایطی که پیام یا کنش حاوی معنا تناسبی با واقعیت‌های پیرامون خود ندارد می‌توان از «عدم عقلانیت» یا «ارتباط پریشان» سخن به میان آورد.

ارتباط پریشان در مقابل ارتباط عقلانی وضعیتی است که کنشگران بدون توجه به قواعد و سازوکارهای عقلانی، اهدافی را به صورت فردی یا گروهی دنبال می‌کنند. ممکن است دنبال کردن اهداف به صورت غیرعقلانی در اثر نداشتن تجربه و یا خامی یا کودکی باشد. مثل اینکه کودکی تصور کند کوهی از کیک شکلاتی در شهرشان ساخته شود که همه بتوانند از آن کیک بخورند و یا تصویری که بعضی می‌کنند به منظور وزیدن باد در تهران یک پنکه‌ای به قطر ۱۹ کیلومتر در غرب تهران نصب شود تا مشکل وزش باد در تهران را حل کند. این نوع تصورات کودکانه ناشی نداشتن تجربه و دانش است.

ممکن است بعضی وقت‌ها انسان‌ها آرمان‌هایی را دنبال کنند که از نظر سالمندان و یا افرادی که محافظه کارتر هستند تخیلی به نظر برسد لکن به هر صورت اهتمام آن‌ها برای دستیابی به اهداف از نظر نخبگان و عقلا یا دانشمندان واجد وجوهی از وجاهت عقلانی هست. مثل تلاشی که انسان برای پرواز و ساختن وسیله‌ای برای پرواز کرد اگرچه از نظر عامه مردم کودکانه به نظر می‌رسید لکن از نظر دانشمندان قابل تأمل بود. ممکن است در تاریخ علم به بعضی از ابتکارات برخوردیم که پیش از اثبات کارآمدی حتی در جامعه علمی هم فاقد وجاهت عقلانی به نظر می‌رسیدند. لکن به قول پاره تو معیار دیگری جز اجماع نخبگان یا دانشمندان برای تشخیص عقلانی یا منطقی بودن رفتار نداریم (Pareto 1935).

مسئله آنجاست که فرد یا گروه هدف یا اهدافی را بجوید که در یک فضا عقلانی

باشد و فرد کاملاً تصور عقلانی از آن داشته باشد لکن در فضای دیگر کاملاً دیوانگی تلقی شود. این موضوع به خصوص در تداخل فضای مجازی و فضای واقعی به چشم می خورد. در بازی های رایانه ای به راحتی خود را در معرض خطرات وحشتناکی قرار می دهیم که به هیچ وجه تجربه آن را در فضای واقعی تصور نمی کنیم. حال اگر چنین ادراکی به ما دست دهد که می توان با قواعدی که مثلاً در بازی «کلش آو کلنز» (Clash of Clans 2023) سربازانی را کشتیم و قلعه ای را فتح کردیم و گنجی را از آن خود کردیم، می توانیم در فضای واقعی هم چنین کاری کنیم، به نظر می رسد اصطلاح «ارتباط پریشان» یا «عدم عقلانیت ارتباط» کاملاً مصداق داشته باشد.

مسئله ای روش شناختی

مسئله اصلی در سنجش یا شناسایی این امر این است. چنانچه سراغ کسانی برویم که بیشترین تجربه فضای مجازی داشته باشند شاید به اطلاعات درستی در این زمینه دست نیابیم. درواقع چنین تجربه ای به صورت جمعی رخ می دهد. کافی است فرد یا افرادی از گروهی که تعاملات بسیاری با هم دارند و شاید اهداف مشترکی هم داشته باشند تجربه قابل توجهی مثلاً از بازی های رایانه ای داشته باشند و آن ها همین حس بازی مثلاً «کلش آو کلنز» را به سایرین اشاعه دهند و ادراک خاصی را بر پایه آن گونه که پدیدار شناسان به عنوان «ما» ی جمعی معرفی می کنند به وجود آورند. به عبارت دیگر جنون ارتباطی از این طریق مسری هم می شود و به کسانی که دچارش نیستند تسری می یابد. چنین اشاعه ای در غوغا و رفتارهای شدید جمعی به خوبی قابل مشاهده است. هنگامی که فضایی بر افراد غلبه می کند و رفتاری می کنند که خودشان هم ممکن است باورشان نشود چنین رفتاری از آن ها سرزده است؛ رفتاری شبیه تخدیر شدگی و یا جوزدگی.

بنابراین در سنجش یا شناسایی این مسئله باید سراغ جمع و ادراک جمعی را گرفت؛ واحد تحلیل، ادراک جمعی است و از ادراک فردی باید ادراک جمعی برسیم. همچنین در بررسی روابط همبستگی لازم است تجربه اعضای گروه مدنظر باشد نه صرفاً تجربه فردی. چه بسا فردی که با وی مصاحبه می کنیم یا اطلاعات وی را جمع آوری می کنیم فاقد

تجربه موردنظر ما باشد لکن به سبب سازوکار اشاعه اعضای گروه به ادراک موردنظر رسیده باشد.

جمع‌بندی

در این مقاله، مسئله‌ای که در اثر جابجایی خاصی بین فضای مجازی و فضای واقعی توسط کاربران صورت گرفته است تشریح شد. مقاله حاضر اساساً نباید در طیف مقالاتی که نسبت به فضای مجازی بدبین هستند قرار داده شود هرچند در بین خوش‌بینان هم جایگاهی ندارد. تلاش شد با نگاهی منصفانه یکی از مسائلی که در جریان ناآرامی‌های پائیز ۱۴۰۱ از نزدیک شاهد آن بودیم و با آن تعامل داشتیم مورد مذاقه نظری قرار گیرد. مفهوم «ارتباط پریشان» مضمون اصلی این مقاله است. اگرچه در ظاهر این مفهوم در مقابل عقلانیت ارتباطی موردنظر هابرماس است لکن از جهاتی تفاوت‌های مبانی با آن دارد. عقلانیت ارتباطی نزد هابرماس به عنوان مفردی برای بحران عقلانیت مدرنیت مطرح شده است و درواقع تمرکز اصلی هابرماس بر عقلانیت است تا ارتباطات درحالی که مفهوم «ارتباط پریشان» بیشتر بر اختلالاتی که در مناسبات اجتماعی به سبب جابجایی از فضای مجازی به فضای واقعی رخ می‌دهد متمرکز است.

در حاشیه‌ای که گیدنز، اولریش بک، زیگموند باومن و هابرماس در صورت‌بندی نظری بحران عقلانیت و معرفتی غرب با نگاهی خوش‌بینانه به آینده دارند موردتوجه این مقاله قرار گرفته است. تعهدی که این دانشمندان برای یافتن مفر برای مدرنیت داشتند را نداشتیم و به همین سبب، رها از چنین تعلقی به بحران‌هایی که در اثر هژمون شدن فضای مجازی بر ذهنیت و محاسبات افراد در مناسبات اجتماعی شده است پرداخته شد و مفهوم موردنظر یعنی «ارتباط پریشان» سربرآورد.

در مورد هویت مفهومی تحت عنوان هم‌پوشانی هویت مطرح شد که به‌خوبی در مورد هویت‌های مجازی و واقعی قابل‌ردیابی است. علاوه بر اینکه هویت‌ها در درون فضای مجازی هم‌پوشانی دارند این امکان وجود دارد که هویت‌های مجازی با هویت‌های واقعی نیز هم‌پوشانی پیدا کنند؛ هم‌پوشانی که ممکن است به برخی تعارضات نیز منجر

شود. این هم‌پوشانی نافی هویت انعکاسی که «گی» مطرح کرد نیست بلکه شاید به‌نوعی پشتیبان آن باشد.

درمجموع حاکمیت فضای مجازی با توجه به اقتضائاتی که در مناسبات اجتماعی دارد از طریق گمنامی، احساس رهایی و دیگر خصوصیات که کمابیش پایه و اساس محکمی ندارند منطقی را بر مناسبات اجتماعی حاکم می‌کند که با منطق مناسبات در فضای واقعی تفاوت‌های اساسی دارد. احساس گمنامی در فضای مجازی است که به فرد امکان خشونت کلامی و رکیک‌گویی را می‌دهد. تسری این احساس به فضای واقعی موجب می‌شود تا چنین رفتارهایی از سوی کاربران غرق‌شده در فضای مجازی در فضای واقعی هم رخ دهد. این در حالی است که به سبب قابل‌شناسایی شدن در این فضا فرد با مسائلی روبرو می‌شود که از قبل پیش‌بینی آن را نمی‌کرد.

مبحث اصلی در این مقاله شکل‌گیری ارتباط پریشان است که در اثر جابجایی‌های ناگهانی از فضای مجازی به فضای واقعی رخ می‌دهد. مباحث جرج هربرت‌مید در مورد تعریف از موقعیت و قرار دادن خود به‌جای دیگری به فهم اختلالاتی که در این زمینه در بین این دسته از کاربران فضای مجازی شکل گرفته است کمک شایانی نمود. به نظر می‌رسد حاکمیت فضای مجازی بر ادراکات و دگرگون‌سازی محاسبات ارتباطی کاربران موجب شده است تا حداقل به‌صورت موقت دچار چنین اختلالی بشوند.

اختلال موردنظر، امری روانی و فردی نیست بلکه در ساحت جمعی رخ می‌دهد. همان‌گونه که در تأملات روش‌شناسی موضوع نیز عرض کردم، این مسئله در فضای بین‌الذهانی گروه‌های اجتماعی به وجود می‌آید و در نتیجه ممکن است حتی کسانی که دچار «غرق‌شدگی در فضای مجازی» نبوده‌اند نیز به سبب تعاملات شدید درون‌گروهی گرفتار چنین اختلالی شوند.

بر این اساس می‌توان اجزا مفهوم «ارتباط پریشان» را به شرح زیر بیان کرد:

≠ خطای محاسباتی در ارسال پیام و کنش معنادار

≠ شوکه شدن در برابر واکنش نسبت به پیام ارسال‌شده و کنش صورت گرفته

- ≠ ابراز آرمان‌های دورودراز به‌عنوان آرزوهای دست‌یافتنی در کوتاه‌مدت
- ≠ داشتن بیانات ضد نقیض
- ≠ مواجهه گذرا به روابط با اطرافیان
- ≠ ضعف پایداری در هویت‌های ابرازی
- ≠ برخورداری از خشونت کلامی و رکیک‌گویی
- ≠ احساس امنیت در شرایط گمنامی و احساس ناامنی شدید در شرایط افشای هویت
- ≠ واقعی‌نهادن برای ناهنجاری‌های اجتماعی
- ≠ وابستگی شدید به هوادارای

مسئله یادشده امری بغرنج و لاینحل نیست بلکه بیمارگون و قابل‌معالجه است. اولین معالجه ضروری برای آن علاوه بر اقدامات لازم برای اصلاح ساختارها و فرایندهای برساختی جامعه، ارتقای سواد رسانه‌ای، بصیرت‌فراملی و تقویت اجتماعات واقعی است؛ اجتماعاتی که مردم را از گروه‌بندی‌های مصنوعی به سمت گروه‌بندی‌های طبیعی سوق دهد و از قطبی‌شدن آن‌ها در جامعه جلوگیری کند. تمرین کنشگری در اجتماعات واقعی و بهره‌مندی مدیریت‌شده از فضای مجازی موجب می‌شود تدریجاً خطاهای محاسباتی اصلاح شده و کنشگران عقلانی رفتار کنند تا امکان مفاهمه فراهم شود. فراهم کردن امکان گفتگو و تعدیل دوقطبی‌های اجتماعی از طریق ایجاد گروه‌بندی‌های متقاطع می‌تواند در این زمینه مدد رسان باشد. موضوعاتی که هر کدام مقاله و مجال دیگری را می‌طلبند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Ali Entezari

<https://orcid.org/0000-0002-8798-8511>

منابع

- انتظاری، اردشیر (۱۳۸۹) قطبی شدن به منزله جایگزینی برای مفهوم جهانی شدن، فصلنامه سیاست، زمستان ۱۳۸۹، سال دوازدهم شماره ۳۰، صص ۱۹۳-۲۱۸
- تقدسی، معصومه، محمدعلی مظاهری، امید شکری و عباس ذبیح زاده (۱۳۹۶). مقایسه نحوه مواجهه افراد با موقعیت‌های اخلاقی در فضای مجازی و دنیای واقعی. راهبرد فرهنگ، ۱۰(۳۹)، ۹۷-۱۲۲.
- حاجی حیدری، حامد (۱۳۸۳) عقلانیت ارتباطی به جای عقلانیت ابزاری، فصلنامه علمی راهبرد، شماره ۳ دوره ۱۲ پیاپی ۳۳، پائیز ۱۳۸۳
- حیدری، آرمان، حمید صداقت و خیری حمیدپور (۱۴۰۱). هویت‌یابی واقعی-وانمودی دختران در سیالیت فضای مجازی: مطالعه کیفی دانشجویان دختر دانشگاه یاسوج. مطالعات فرهنگ - ارتباطات، ۲۳(۵۹) (مسلسل ۹۱)، ۶۱-۹۴. doi.org/10.22083/jccs.2021.258935.3234
- خانیکی، هادی و حسین بصیریان جهرمی (۱۳۹۲). کشمگری و قدرت در شبکه‌های اجتماعی مجازی (مطالعه کارکردهای فیس‌بوک در فضای واقعی). فصلنامه علوم اجتماعی، ۶۱(۶۱)، ۴۵-۸۰.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۸) قواعد روش جامعه‌شناختی، ترجمه علیمحمد کاردان، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران
- دورکیم، امیل (۱۴۰۰) صور بنیانی حیات دینی، ترجمه باقر پرهام، چاپ ۸، نشر مرکز
- ریتزر، جورج (۱۳۹۳) نظریه جامعه‌شناسی، ترجمه هوشنگ نایی، نشر نی
- سیدمن، استیون (۱۳۹۱) کشاکش آرا در جامعه‌شناسی، ترجمه هادی جلیلی، چاپ چهارم، نشر نی شرقی، علی، جمال‌الدین مهدی نژاد و راحیل ندومی (۱۳۹۸). حس تعلق به مکان و مطالعه تطبیقی آن در مکان‌های واقعی و مجازی. مطالعات بین‌رشته‌ای در رسانه و فرهنگ (رسانه و فرهنگ)، ۱۹(پیاپی ۱۷)، ۱۵۷-۱۷۷.
- شهابی، محمود و قدسی بیات (۱۳۹۱). شبکه‌های اجتماعی مجازی و کاربران جوان؛ از تداوم زندگی واقعی تا تجربه جهان‌وطنی. مجلس و راهبرد، ۱۹(۶۹)، ۱۵۱-۱۸۰.
- عباسی شوازی، محمدتقی، مهدی معینی و روح اله پوردیان (۱۳۹۷). فضای مجازی، هم‌نشینی و رفتارهای پرخطر: مطالعه رابطه هم‌نشینی دانشجویان در فضای مجازی با رفتارهای پرخطر

در فضای واقعی و مجازی. *انتظام اجتماعی*، ۱۰(۳)، ۷۷-۱۰۴.

عبدالهی نژاد، علیرضا و نوشین مجلسی (۱۳۹۷). «خشونت کلامی» در فضای مجازی، مطالعه موردی اظهارنظرهای دنبال کنندگان در صفحات اینستاگرام هنرمندان ایرانی. *مطالعات رسانه‌های نوین*، ۴(۱۳)، ۶۱-۱. doi.org/10.22054/nms.2018.30296.449

عبدالهیان، حمید، زاهدی، محمدجواد و شیخ انصاری، مهین. (۱۳۹۲). ارزیابی ساختار، کنش‌های متقابل، گمنامی و بازنمایی خود در چهار شبکه اجتماعی مجازی. *مطالعات بین‌رشته‌ای در رسانه و فرهنگ (رسانه و فرهنگ)*، ۳(۲)، صص ۱۰۳-۱۲۷

کنعانی، محمدامین و حمیده محمدزاده (۱۳۹۷). مطالعه گمنامی در روابط اینترنتی و عوامل جامعه‌شناختی مؤثر بر آن، *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۹(۲ (پیاپی ۷۰))، صص ۱۷-۳۸. doi.org/10.22108/jas.2017.75245

کوزر، لیوئیس (۱۳۹۹) *زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی*، ترجمه محسن ثلاثی، چاپ ۲۲، انتشارات علمی

محسنیان راد، مهدی (۱۳۶۹) *ارتباط‌شناسی*، انتشارات سروش، تهران.

مید، جورج هربرت (۱۴۰۰) *ذهن، خود و جامعه: از منظر یک جامعه‌شناس رفتارگرا*، ترجمه محمد صفار، انتشارات سمت

وبر، ماکس (۱۳۸۴) *اقتصاد و جامعه*، ترجمه عباس منوچهری، مهرداد ترابی نژاد و مصطفی عمادزاده، چاپ اول، انتشارات سمت

هابرماس، یورگن (۱۳۹۴) *بحران مشروعیت*، ترجمه جهانگیری معینی، ویراسته یلدا زینعلی، نشر گام نو

هابرماس، یورگن (۱۳۸۴) *نظریه کنش ارتباطی؛ عقل و عقلانیت جامعه*، جلد اول، ترجمه کمال پولادی، مؤسسه انتشاراتی روزنامه ایران

References

- Abbas, Shahzada Rahim (2022). Russia's Eurasian Union Dream: A Way Forward Towards Multi Polar World Order. *Journal of Global Faultlines* 6 (2):1-8.
- Abdollahinejad, Alireza, and Noushin Majlesi (2018). "Verbal Violence" in Cyberspace: A Case Study of the Comments of Followers on the Instagram Pages of Iranian Artists, *Motaleat Rasanehayeh Novin Quartely*, 4(13), 1-61 (in Persian) doi.org/10.22054/nms.2018.30296.449

- Amin, Samir (2006) *Beyond US Hegemony? Assessing the Prospects for a Multipolar World*, Zed Books
- Bauman Zygmunt (2000) *Liquid Modernity*, Polity Press in association with Blackwell Publishing Ltd.
- Cimbala, Stephen J. (2017) *Nuclear Deterrence in a Multipolar World: The U.S. Russia and Security Challenges*, Routledge
- Clash of Clans (2023): <https://play.google.com/>
- Clegg, Jenny (2009) *China's Global Strategy: Toward a Multipolar World*, Pluto Press.
- Dee, Megan (2015) *The European Union in a Multipolar World: World Trade, Global Governance and the Case of the WTO*, Palgrave Pivot
- Diesen, Glenn (2021) *Europe as the Western Peninsula of Greater Eurasia: Geoeconomic Regions in a Multipolar World*, Rowman & Littlefield
- Dugin, Alexander (2021). *The theory of a multipolar world*, translated by Michael Miller, London: Arktos Media Ltd.
- Edgar, Andrew (2006) *Habermas; the Key Concepts*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York.
- Engel, Ulf and Manuel João Ramos (eds) (2013) *African Dynamics in a Multipolar World*, Brill
- Gee, James Paul (2003) *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*, Palgrave-Macmillan, New York.
- Gerber Andri and Ulrich Götz (2019) *Architectonics of Game Spaces: The Spatial Logic of the Virtual and Its Meaning for the Real*, Transcript Verlag publisher, Bielefeld.
- Hiro, Dilip (2010) *After Empire: The Birth of a Multipolar World*, Nation Books
- Hussain, Zakir (2016) *Saudi Arabia in a Multipolar World: Changing Dynamics*, Routledge
- Kanaani, Mohammad Amin, and Hamideh Mohammadzadeh (2018). A Study of Anonymity in Internet Relationships and the Sociological Factors Affecting It, *Journal of Jamee Shenasi Karbordi*, 29(2 (70)), pp. 17-38 (in Persian) doi.org/10.22108/jas.2017.75245
- Khaniki, Hadi, and Hossein Basirian Jahromi (2013). Activism and Power in Virtual Social Networks (A Study of Facebook's Functions in Real Space). *Oloom Ejtemaei Quarterly*, -(61), 45-80 (in Persian) <https://doi.org/10.22054/qjss.2013.9797>
- Lesage, Dries, Thijs van de Graaf and Kirsten Westphal (2016) *Global Energy Governance in a Multipolar World*, Routledge
- Macron, Emanuel (2023) <https://www.reuters.com/world/macron-criticised-saying-europe-should-take-independent-stance-taiwan-2023-04-10/>
- Marx and Engels, *Collected Works* (London, Lawrence & Wishart), vol. 6 (1976)

- Mead, George Herbert (1934) *Mind, Self and Society*, University of Chicago Press.
- Mitchell, Catherine, Jim Watson and Jessica Whiting (eds.) (2013) *New Challenges in Energy Security: The UK in a Multipolar World*, Palgrave Macmillan UK
- Mori, Antonella (2020) *Latin America and the New Global Order: Dangers and Opportunities in a Multipolar World*, Ledizioni
- Ohanyan, Anna and Laurence Broers (eds) (2020) *Armenia's Velvet Revolution: Authoritarian Decline and Civil Resistance in a Multipolar World*, I.B. Tauris
- Pareto, V. (ed. Livingston, A.) (trans. Bongiorno, A. and Livingston, A.) (1935), *The Mind and Society* (New York: Harcourt, Brace & Company).
- Plagemann, Johannes (2015) *Cosmopolitanism in a Multipolar World: Soft Sovereignty in Democratic Regional Powers*, Palgrave-Macmillan.
- Silvius, Ray (2016) *Culture, Political Economy and Civilisation in a Multipolar World Order: The Case of Russia*, Routledge.
- Singh, Zorawar Daulet (2020) *Powershift: India-China Relations in a Multipolar World*, Pan Macmillan
- Stahl, Anna Katharina (2018) *EU-China-Africa Trilateral Relations in a Multipolar World: Hic Sunt Dracones*, Palgrave Macmillan UK
- The Saker (2015) *The Essential Saker: from the trenches of the emerging multipolar world*, Nimble Pluribus
- Ton Dietz et al. (2011) *African Engagements: Africa Negotiating an Emerging Multipolar World*, BRILL
- Woodley, Daniel (2015) *Globalization and Capitalist Geopolitics: Sovereignty and State Power in a Multipolar World*, Routledge
- Yee, Nick (2013) *Changing the Rules: Social Architectures in Virtual Worlds* in: Bainbridge, William Sims (2013) *Online Worlds: Convergence of the Real and the Virtual* [1 ed.], Springer-Verlag London.

References [In Persian]

- Abbasi Shavazi, Mohammad Taghi, Mehdi Moeini, and Ruhollah Pourdian (2018). Cyberspace, Companionship, and High-Risk Behaviors: A Study of the Relationship between Students' Companionship in Cyberspace and High-Risk Behaviors in Real and Cyberspace, *Entezam Ejtemaei Quarterly*, 10(3), 77-104 (in Persian)
- Abdollahian, Hamid, Mohammad Javad Zahedi and Mahin Sheikh Ansari (2013) Evaluation of Structure, Interactions, Anonymity, and Self-Representation in Four Virtual Social Networks. *Motalet Bein Reshteei Dar Rasaneh va Farhang*, 3(2), pp. 103-127 (in Persian)

- Coser, Lewis (2020) *Masters of Sociological Thoughts*, Translated by Mohsen Salasi, 22nd Edition, Elmi Publications (in Persian)
- Durkheim, Emile (2009) *Rules of Sociological Methodology*, Translated by Ali Mohammad Kardan, University of Tehran Printing and Publishing Institute (in Persian)
- Durkheim, Emile (2021) *The Fundamental Forms of Religious Life*, Translated by Bagher Parham, 8th Edition, Markaz Publications (in Persian)
- Entezari, Ardeshtir (2010) Polarization as an Alternative to the Concept of Globalization, *Siasat Quarterly*, Winter 2010, Vol. 12, No. 30, pp. 193-218 (in Persian)
- Habermas, Jürgen (2005) *The Theory of Communicative Action: Reason and Rationality of Society*, Volume 1, Translated by Kamal Pooladi, Iran Newspaper Publishing Institute (in Persian)
- Habermas, Jürgen (2015) *The Crisis of Legitimacy*, Translated by Jahangiri Moeini, Edited by Yalda Zeinali, Gam-e-No Publication (in Persian)
- Haji Heidari, Hamed (2004) Communicative Rationality instead of Instrumental Rationality, *Rahbord Quarterly*, No. 3, Vol. 12, Autumn 2004 (in Persian)
- Heidari, Arman, Hamid Sedaghat & Kheiri Hamidpour (2022). Real-Imagined Identity of Girls in the Fluidity of Cyberspace: A Qualitative Study of Female Students of Yasouj University. *Journal of Motalet Farhang-Ertabat*, 23(59 (91)), 61-94 (in Persian) doi.org/10.22083/jccs.2021.258935.3234
- Mead, George Herbert (2021) *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*, Translated by Mohammad Saffar, Samt Publications (in Persian)
- Mohsenian Rad, Mehdi (1990) *Communication Studies*, Soroush Publications, Tehran (in Persian)
- Ritzer, George (2014) *Sociological Theory*, Translated by Houshang Nayebe, Nay Publishing (in Persian)
- Seidman, Steven (2012) *Contested Knowledge: Social Theory Today*, Translated by Hadi Jalili, Fourth Edition, Nay Publishing (in Persian)
- Shahabi, Mahmood & Ghodsi Bayat (2012). Virtual social networks and young users: from the continuity of real life to the cosmopolitan experience. *Majlis and Rahbord Quarterly*, 19(69), 151-180 (in Persian)
- Sharghi, Ali, Jamaloddin Mehdinejad, and Raheel Nadoumi (2019). The sense of belonging to the place and its comparative study in real and virtual places. *Journal of Motalet Bein Reshteei Dar Rasaneh va Farhang*, 9(1 (17)), 157-177 (in Persian)
- Taghaddosi, Masoumeh, Mohammad Ali Mazaheri, Omid Shokri, and

- Abbas Zabihzadeh (2017). Comparing How People Face Moral Situations in Cyberspace and The Real World, *Journal of Rahbord Farhang*, 10(39), 97-122 (in Persian)
- Weber, Max (2005) *Economy and Society*, Translated by Abbas Manouchehri, Mehrdad Torabi Nejad and Mostafa Emadzadeh, First Edition, Samt Publications (in Persian)

استناد به این مقاله: انتظاری، علی. (۱۴۰۳). جابجایی در فضای مجازی-واقعی: ارتباط عقلانی یا پیرشان؟، فصلنامه

مطالعات رسانه‌های نوین، ۱۰(۳۹)، ۱-۴۰. DOI: 10.22054/nms.2024.75274.1605

New Media Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License..